

УДК 347.13

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.1.75>

ПРИВАТНОПРАВОВІ ВІДНОСИНИ З УПРАВЛІННЯ АКТИВАМИ, НА ЯКІ НАКЛАДЕНО АРЕШТ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ЧИ У СПРАВІ ПРО ВИЗНАННЯ НЕОБҐРУНТОВАНИМИ АКТИВІВ

Савулій В.О.,
*аспірант Інституту правотворчості
та науково-правових експертиз
Національної академії наук України
ORCID: 0009-0005-7956-2843*

Савулій В.О. Приватноправові відносини з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів.

У статті зазначається, що запровадження інституту визнання необґрунтованими активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та стягнення таких активів у дохід держави відповідає світовим практикам боротьби із корупцією.

Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – АРМА) здійснює управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, а також у позовному провадженні у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави.

Доведено, що в сфері управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів, можна виокремити комплекс різноманітних відносин, які складаються з публічно-правових відносин, комплексних правовідносин та приватноправових відносин.

До публічно-правових відносин, що передують приватноправовим відносинам з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів, належать правові відносини, які виникають з приводу накладення арешту на майно в кримінальному провадженні.

Аргументовано, що комплексними правовідносинами є відносини, які виникають щодо реалізації повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції щодо виявлення ознак необґрунтованості активів, реалізації повноважень Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або у визначених законом випадках – Офісу Генерального прокурора щодо звернення до суду з позовом про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, вони включають як публічно-правові, так і приватноправові відносини, є такими, що передують приватноправовим відносинам з управління активами, на які накладається арешт у справах про визнання необґрунтованими активів та стягнення їх в дохід держави.

Приватноправовими відносинами з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів, є цивільні правовідносини з моменту прийняття АРМА в управління таких активів.

Ключові слова: необґрунтовані активи, приватноправові відносини, цивільні правовідносини, управління активами, публічно-правові відносини, комплексні правовідносини, арешт на майно.

Savulii V.O. Private law relations on assets management seized within criminal proceedings or in cases on admitting assets as unfounded.

The author of the article has noted that introduction of the institution of admitting assets of persons authorized to perform state or local self-government functions as unfounded and vindication of such assets to the government revenues corresponds to global practices of combating corruption.

The National Agency of Ukraine for Finding, Tracing and Management of Assets Derived from Corruption and Other Crimes (hereinafter referred to as ARMA) manages seized assets within criminal proceedings, as well as within lawsuits on admitting assets as unfounded and their recovery to the government revenues.

It has been proved that a complex of various relations consisting of public law relations, comprehensive legal relations and private law relations can be singled out in the field of assets management seized within criminal proceedings or in cases on admitting assets as unfounded.

The public law relations that precede private law relations on assets management seized within criminal proceedings or in cases on admitting assets as unfounded, include legal relations arisen in connection with the seizure within criminal proceedings.

It has been argued that comprehensive legal relations are those relations arisen in regard to exercising the powers of the National Agency on Corruption Prevention on identifying features of assets' unfounded nature, exercising the powers of the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office or in cases specified by law – the Prosecutor General's Office in regard to filing a lawsuit to the court on admitting assets as unfounded and their vindication to the government revenues, they include both public law and private law relations, are those that precede private law relations on assets management seized within cases on admitting assets as unfounded and their vindication to the government revenues.

Private law relations on assets management seized within criminal proceedings or in cases on admitting assets as unfounded are civil legal relations from the moment ARMA takes over the management of such assets.

Key words: unfounded assets, private law relations, civil legal relations, assets management, public law relations, comprehensive legal relations, seizure.

Постановка проблеми. 28 листопада 2019 року набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» від 31 жовтня 2019 року № 263-IX (далі – Закон № 263-IX) [1], яким було внесено зміни, зокрема, до Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 року № 435-IV [2], Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618-IV [3].

У Пояснювальній записці до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів» зазначається, що «запровадження інституту визнання необґрунтованими активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, та стягнення таких активів у дохід держави буде відповідати кращим світовим практикам боротьби із корупцією» [4].

Уже шість років в Україні запроваджено правовий механізм визнання необґрунтованими активів та стягнення їх в дохід держави, який включає в себе комплекс різноманітних суспільних відносин різної галузевої належності. Для цілей цього дослідження важливим є визначення саме приватноправових відносин у сфері управління активами, на які було накладено арешт у справах про визнання необґрунтованими активів та стягнення їх в дохід держави.

Згідно з ч. 1 ст. 18¹ Закону України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів» від 10 листопада 2015 року № 772-VIII (далі – Закон № 772-VIII про АРМА) Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (далі – АРМА, Національне агентство) «здійснює управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, у тому числі як захід забезпечення позову, лише щодо позову, пред'явленого в інтересах держави, із встановленням заборони розпоряджатися та користуватися такими активами, а також у позовному провадженні у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави із встановленням заборони користуватися такими активами, сума або вартість яких перевищує поріг, встановлений частиною шостою статті 100 Кримінального процесуального кодексу України, та якщо це забезпечить можливість збереження їхньої економічної вартості» [5].

Метою цієї статті є виокремлення приватноправових відносин з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів.

Стан опрацювання проблематики. Проблема визнання активів необґрунтованими вже була предметом дослідження в науці цивільного права, зокрема міжнародний досвід визнання активів необґрунтованими за наявності фактів присвоєння державних активів і повернення необґрунтованих активів до державного бюджету досліджував А.В. Біцюк [6], процедура визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави була предметом дослідження Я.В. Вороніжського [7], стягнення необґрунтованих активів у дохід держави як різновид конфіскаційних санкцій в цивільному праві розглядала Н.М. Навальнева [8]. Проте питання управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, а також у позовному провадженні у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, з позиції приватно-правового регулювання не були предметом окремих наукових досліджень.

Виклад основного матеріалу. Частиною 2 ст. 328 ЦК України передбачено, що «право власності вважається набутим правомірно, якщо інше прямо не впливає із закону або незаконність набуття права власності чи необґрунтованість активів, які перебувають у власності, не встановлені судом» [2]. Отже, цивільним законодавством України презюмується правомірність набуття активів у власність, якщо необґрунтованість активів, які перебувають у власності, не встановлено судом. Варто звернути увагу, що в назві Закону № 263-IX йдеться про «незаконні активи» осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а в тексті законів, до яких внесено зміни, зокрема ЦК України, ЦПК України зазначається про «необґрунтовані активи». Вочевидь, незаконні активи та необґрунтовані акти не є тотожними поняттями.

Згідно з ч. 1 ст. 291 ЦПК України «суд визнає необґрунтованими активи, якщо судом на підставі поданих доказів не встановлено, що активи або грошові кошти, необхідні для придбання активів, щодо яких поданий позов про визнання їх необґрунтованими, були набуті за рахунок законних доходів» [3].

Аналіз цієї норми надає підстави для висновку, що в ЦПК України закладено презумпцію необґрунтованості активів, що суперечить положенням ч. 2 ст. 328 ЦК України щодо презумпції правомірності набуття права власності на майно.

А.В. Біцюк, аналізуючи чинне законодавство України, зазначає, що «в Україні, крім ратифікованої Конвенції ООН проти корупції, питання щодо повернення до держави необґрунтованих активів висвітлені у Законі України «Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку й управління активами, отриманими від корупційних та інших злочинів». У ЦПК України цим питанням присвячений розділ III, зокрема ст. 292. Вказані законодавчі акти України передбачають процедуру визнання активів необґрунтованими та їх витребування в разі недоведення відповідачем законності набуття майна (цивільну конфіскацію), що є новим для національного права та застосовується в межах цивільної юрисдикції» [6, с. 42].

Отже, на думку А.В. Біцюка, визнання активів необґрунтованими та їх витребування в разі недоведення відповідачем законності набуття майна є цивільною конфіскацією.

Н.М. Навальнева звертає увагу на те, що «особливістю нормативного регулювання наведеної конфіскаційної санкції є те, що підстави для відповідного вилучення закладені у норми не матеріального, а процесуального права. У ЦК України стягнення необґрунтованих активів у дохід держави за рішенням суду не наведене як підстава припинення права власності¹, і таке стягнення не може ототожнюватися з конфіскацією, хоча достатньо поширеним є позначення цього інституту терміном «цивільна конфіскація», що є умовним терміном, вживаним з метою підкреслення відокремленості такої санкції від конфіскації як кримінального покарання. Визнання активів необґрунтованими і їх вилучення, на відміну від конфіскації, не пов'язується з вчиненням правопорушення, суд не повинен встановлювати у діях відповідача склад того чи іншого правопорушення під час набуття цього майна» [8, с. 176–177].

Б. Слободян зауважує, що «у міжнародно-правовій площині заведено розрізняти кілька моделей конфіскації, зокрема проти майна (*in rem* – буквально «проти речі») та проти особи (*in personam*). Позови проти майна є «класичними» для інституту цивільної конфіскації. Тобто буквально позов подається проти речі. Позов проти особи (*in personam*) передбачає пред'явлення позову проти власника певного активу, а сам процес доказування дещо спрощується, оскільки стягнення не ставиться в залежність від кримінального провадження, предикатного злочину та

¹ Таке положення існувало на час підготовки наукової статті авторкою.

особи власника майна, а тягар доказування законності походження коштів покладається на його власника» [9].

Підтримуючи позицію, що визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави не тотожно поняттю цивільної конфіскації, оскільки, зокрема, необґрунтовані активи не тотожні «протиправним» або «незаконним» активам, повернемося до виокремлення приватноправових відносин щодо управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів.

Накладення арешту на майно в кримінальному провадженні врегульовано ст. 170 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI [10]. Відносини, які виникають з приводу накладення арешту на майно в кримінальному провадженні, є публічно-правовими, вони виникають щодо «позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом кримінального правопорушення, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна» [10].

Відносини, які виникають з приводу накладення арешту на майно в кримінальному провадженні, передують приватноправовим відносинам, які складаються з управління цим майном, що здійснюватиме АРМА.

Відповідно до п. 5-7 ч. 1 ст. 12 Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) «з метою виконання покладених на нього повноважень має такі права: у разі встановлення ним доказів того, що особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, набула необґрунтовані активи або що такі активи набула інша особа за її дорученням чи в інших передбачених ст. 290 Цивільного процесуального кодексу України випадках, – порушувати перед Спеціалізованою антикорупційною прокуратурою або у визначених законом випадках – перед Офісом Генерального прокурора питання щодо звернення до суду з позовом про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» [11].

Згідно з ч. 3 ст. 51-3 Закону України «Про запобігання корупції» «у разі виявлення за результатами повної перевірки декларації ознак необґрунтованості активів НАЗК надається можливість суб'єкту декларування протягом десяти робочих днів надати письмове пояснення за таким фактом із відповідними доказами. У разі ненадання суб'єктом декларування у зазначені строки письмових пояснень і доказів чи надання не в повному обсязі НАЗК інформує про це Національне антикорупційне бюро України та Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру» [11].

Активи, щодо яких судом на підставі поданих доказів не встановлено, що вони або грошові кошти, необхідні для їх придбання, були набуті за рахунок законних доходів, є необґрунтованими і підлягають стягненню в дохід держави за рішенням суду в установленому законом порядку (ч. 2 ст. 69 Закону України «Про запобігання корупції») [11].

Аналіз наведених вище положень ч. 2 ст. 69 Закону України «Про запобігання корупції» свідчить, що в антикорупційному законі закріплено правову презумпцію необґрунтованості активів, що є аналогічним до положень ч. 1 ст. 291 ЦПК України, проте суперечить положенням ч. 2 ст. 328 ЦПК України, якими презюмується правомірність набуття активів у власність.

При цьому важливо враховувати, що «право власності припиняється у разі визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» (п. 12 ч. 1 ст. 346 ЦК України) [2].

Згідно з ч. 1 ст. 290 ЦПК України «позов про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави подається та представництво держави в суді здійснюється прокурором Спеціалізованої антикорупційної прокуратури. У справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави щодо активів працівника Національного антикорупційного бюро України, прокурора Спеціалізованої антикорупційної прокуратури чи активів, набутих іншими особами в передбачених цією статтею випадках, звернення до суду та представництво держави в суді здійснюються прокурорами Генеральної прокуратури України за дорученням Генерального прокурора» [3].

Відповідно до п. 1-1 ст. 150 ЦПК України «позов забезпечується накладенням арешту на активи, які є предметом спору, чи інші активи відповідача, які відповідають їх вартості, у справах про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави» [3].

З часів Стародавнього Риму відомо, що право публічне стосується інтересів держави і суспільства, а право приватне – інтересів окремих осіб.

Є.О. Харитонов наголошує, що «сфера публічно-правова враховує інтереси, перш за все, публічні, загальні, а отже такі, що з деякою мірою умовності можуть бути названі «державними». У цій сфері суб'єктивне право формується за нормативним, вольовим принципом. Тому, коли йдеться про публічне право, саме держава за допомогою законодавчих актів визначає публічний інтерес. Він домінує у цих відносинах. Тут виражається воля держави і за допомогою правових норм відбувається узгодження індивідуальних інтересів у синтезованому інтересі публічному. На цьому підґрунті вимальовуються специфічні властивості публічно-правових та приватноправових відносин як таких, що акцентують увагу, передусім, на обов'язках суб'єктів (публічно-правові відносини) або на правах уповноважених учасників (приватні правовідносини)» [12, с. 5].

Якщо йдеться про пред'явлення позову про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, то можна говорити про пріоритет публічного інтересу, з приводу правової охорони якого й складаються публічно-правові відносини. Натомість в аспекті правовідносин власності, коли у власника необґрунтовані активи стягуються в дохід держави, що є підставою припинення права власності, виникають приватноправові відносини, врегульовані нормами цивільного права.

У контексті аналізу правової природи відносин, які виникають щодо реалізації повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції щодо виявлення ознак необґрунтованості активів, реалізації повноважень Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або у визначених законом випадках – Офісу Генерального прокурора щодо звернення до суду з позовом про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави, то, вбачається, що такі відносини за своєю правовою природою є комплексними, вони включають як публічно-правові, так і приватноправові відносини, причому є такими, що передують приватноправовим відносинам з управління активами, на які накладається арешт у справах про визнання необґрунтованими активів та стягнення їх в дохід держави.

Згідно з пунктами 1-3 ч. 1 ст. 19 Закону № 772-VIII про АРМА «активи приймаються Національним агентством в управління на підставі: 1) ухвали слідчого судді, суду про передачу активів Національному агентству для здійснення заходів з управління активами з метою забезпечення його збереження або збереження його економічної вартості; 2) ухвали слідчого судді, суду про передачу активів Національному агентству для реалізації; 3) згоди власника активів» [5].

Відповідно до ч. 5 ч. 1 ст. 19 Закону № 772-VIII про АРМА «з метою зберігання активів Національне агентство має право: 1) укладати цивільно-правові договори із суб'єктами господарювання, які мають необхідну матеріально-технічну базу, персонал з відповідними професійними навичками та досвід для забезпечення належного зберігання активів; 2) укладати цивільно-правові договори із спеціалізованими організаціями для забезпечення охорони активів, які потребують захисту від зовнішніх впливів або ризиків посягання; 3) проводити інвентаризацію активів з метою перевірки їхнього стану та відповідності умов зберігання; 4) замовляти експертні висновки або консультації щодо активів, наділених специфічними ознаками; 5) вживати інших заходів, необхідних для забезпечення належних умов зберігання активів» [5].

Аналіз наведених вище положень щодо прийняття АРМА активів в управління надає підстави для висновку, що з моменту прийняття АРМА в управління активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів, виникають саме цивільні відносини з управління такими активами як приватноправові відносини.

Зважаючи на те, що Національне агентство є юридичною особою публічного права (ч. 7 ст. 2 Закону № 772-VIII про АРМА), відповідно, воно бере участь в приватноправових відносинах з урахуванням положень ст. 82 ЦК України: «на юридичних осіб публічного права у цивільних відносинах поширюються положення цього Кодексу, якщо інше не встановлено законом» [2].

Отже, АРМА здійснює управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів, як учасник цивільних правовідносин, реалізуючи свою цивільну правосуб'єктність в межах, визначених Законом № 772-VIII про АРМА.

Всі ці відносини (публічно-правові та приватноправові) разом створюють комплекс різногалузевих правових відносин, які виникають в сфері управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів.

Висновки. Таким чином, в сфері управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів, можна виокремити комплекс різноманітних відносин, які складаються з публічно-правових відносин, комплексних правовідносин та приватноправових відносин. До публічно-правових відносин, що передують приватноправовим відносинам з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів, належать правові відносини, які виникають з приводу накладення арешту на майно в кримінальному провадженні. Комплексними правовідносинами є відносини, які виникають щодо реалізації повноважень Національного агентства з питань запобігання корупції щодо виявлення ознак необґрунтованості активів, реалізації повноважень Спеціалізованої антикорупційної прокуратури або у визначених законом випадках – Офісу Генерального прокурора щодо звернення до суду з позовом про визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. Приватноправовими відносинами з управління активами, на які накладено арешт у кримінальному провадженні чи у справі про визнання необґрунтованими активів, є цивільні правовідносини з моменту прийняття АРМА в управління таких активів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів : Закон України від 31 жовтня 2019 року № 263-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-20#n42> (дата звернення: 15.11.2025).
2. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
3. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо конфіскації незаконних активів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, і покарання за набуття таких активів». URL: https://w2.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=1031&skl=10 (дата звернення: 15.11.2025).
5. Про Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів : Закон України від 10 листопада 2015 року № 772-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/772-19#Text> (дата звернення: 15.11.2025).
6. Біцюк А.В. Визнання активів необґрунтованими за наявності фактів присвоєння державних активів і повернення необґрунтованих активів до державного бюджету: міжнародний досвід. *Часопис цивілістики*. 2021. № 41. С. 40–44. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/41/7.pdf> (дата звернення: 18.11.2025).
7. Вороніжський Я.В. Ключові особливості процедури визнання необґрунтованими активів та їх стягнення в дохід держави. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 8. С. 92–99. URL: http://lsej.org.ua/8_2023/19.pdf (дата звернення: 18.11.2025).
8. Навальнева Н.М. Конфіскаційні санкції у цивільному праві : дис. ... доктора філософії: 081 «Право». Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2020. 251 с.
9. Слободян Б. Інститут стягнення необґрунтованих активів: перші результати і помилки. *Юридична газета*. 22.05.2023. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/institut-styagnennya-neobruntovanih-aktiviv-pershi-rezultati-i-pomilki.html> (дата звернення: 20.11.2025).
10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/conv#n1662> (дата звернення: 20.11.2025).
11. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 20.11.2025).
12. Харитонов Є.О. Деякі питання «різнорівневої» класифікації цивільних правовідносин. *Часопис цивілістики*. 2008. Вип. 6. С. 5–10. URL: <http://clj.nuoua.od.ua/archive/6/4.pdf> (дата звернення: 20.11.2025).